

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΤΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΓΕΩΜΑΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΥΠΟΙΣ
Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41, ΑΘΗΝΑΙ
1932

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΣΚΟΠΟΣ τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι νὰ δώσῃ μιὰν ἀναλυτικὴν εἰκόνα τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ ἀνάλυσις ξεκινάει ἀπὸ ὠρισμένες πνευματικὲς ἀρχές ποὺ δὲν εἶναι αὐθαίρετες ἀλλὰ βγαίνουν ἀναγκαῖα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὠριμασμένη ζωὴ τοῦ πνεύματος.

Τὸ πρωταρχικὸ γεγονός μέσα στὴν ζωὴ τοῦ πνεύματος εἶναι ὅτι «ἄνθρωπος» καὶ «κόσμος», συνείδησις καὶ περιεχόμενο εἶναι δυὸ ὅροι μιᾶς σχέσεως ποὺ θέτονται καὶ ἀναπτύσσονται ἀμοιβαῖα. Ὅσο μεγαλώνει ὁ ἄνθρωπος ὡς πνευματικὸν ὄν τόσο μεγαλώνει καὶ ὁ κόσμος. Αὐτὸ τὸ γεγονός θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ ἢ μελέτῃ αὐτὴ. Θέλει νὰ δείξῃ πὼς «ἄνθρωπος» καὶ «κόσμος» δὲν εἶναι δυὸ ἀπόλυτα δεδομένα, ἀλλὰ δυὸ μορφές, δυὸ βασικοὶ τρόποι κατὰ τοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται ἡ πνευματικὴ ζωὴ. Ἡ βασικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ξεκινάει ἡ ἀνάλυσις εἶναι ὅτι ὁ κόσμος—ὡς πνευματικὸ γεγονός—εἶναι ἔργον τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἴτε γιὰ μῦθο πρόκειται, εἴτε γιὰ ἐπιστήμη, εἴτε γιὰ τέχνη, εἴτε γιὰ πολιτεία, εἴτε γιὰ θεωρία, εἴτε γιὰ πράξι, πάντα ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου θὰ πηγᾶσῃ ἢ μορφή τοῦ μύθου, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας.

Τὶ νόημα ἔχουν τὰ λόγια αὐτὰ θὰ τὸ καταλάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἂν λάβῃ τὸν κόπο νὰ διαβάσῃ ὀλόκληρη τὴν μελέτη, γιατί ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τὴν διέπει μιὰ ἰδέα.

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΤΟΥ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

I

Ὁ βασικὸς νόμος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.

1. Τὸ βασικὸ γεγονός τῆς πνευματικῆς ζωῆς.—2. Τέχνη καὶ ἐπιστήμη, ὡραιότης καὶ γνῶσις.—3. Ἡ ἐνότης τοῦ «ἐγὼ» καὶ ἡ ἐνότης τοῦ «ἀντικείμενου».—4. Ὁ «ἐαυτός» μου καὶ τὸ «πρᾶγμα», τὸ «πρόβλημα».

1. *Τὸ βασικὸ γεγονός τῆς πνευματικῆς ζωῆς.* Τὸ βασικὸ γεγονός μέσα στὸν κόσμον τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς μου ζωῆς εἶναι ὅτι ὁ ἐαυτός μου, ἡ συνείδησίς μου, ἔχει ἀπέναντί του «κάτι», ἔχει νὰ κάμῃ μὲ ἓνα «ἀντικείμενο»· δὲν θὰ μπορούσα νὰ εἰπῶ «ἐγὼ» ἂν δὲν εἶχα νὰ κάμω μὲ ἓνα πρόβλημα. Τὸ παιδί ἀρχίζει νὰ λέῃ «ἐγὼ» ἅμα καταλαβαίνει πὼς ἔχει κάτι στὰ χέρια του, ἢ πὼς δὲν ἔχει κάτι πού ποθεῖ. Τὸν ἐαυτό μου τὸν καταλαβαίνω μόνον ἐφ' ὅσον ἔχει νὰ κάμῃ μὲ ἓνα ζήτημα, μόνον στὸν ἀγῶνα μὲ τὸ «ἀντικείμενο», καὶ γι' αὐτὸ ὅσο ἐντονώτερη εἶναι ἡ πάλη μὲ τὸ «πρόβλημα» τόσο ἀκεραιότερη εἶναι καὶ ἡ συνείδησίς τοῦ ἐαυτοῦ μου, τόσο πληρέστερα αἰσθάνομαι τὸν ἐαυτό μου. Τὸν ἐαυτό μου τὸν γνωρίζω καὶ τὸν βρίσκω σιγὰ-σιγὰ μέσα στὴν ἔκφρασι τῆς πάλης του γιὰ νὰ κυριέψῃ, νὰ δαμάσῃ τὸ «πρόβλημά» του, νὰ κάμῃ τὸ «ἀντικείμενο» δικό του. Ὅπως ὁ γλύπτης δουλεύοντας τὸ ἄμορφο μάρμαρον, ἀρχίζει σιγὰ-σιγὰ νὰ διακρίνῃ ἐπάνω στὴν ὕλη τὸ ὄραμά του, τὴν μορφή, πού ἀφηρημένα ἔχει μέσα στὸ νοῦ του καὶ ἀκαθόριστα ἔχει μέσα στὴν ψυχὴ του, ἔτσι καὶ ὁ ἐαυτός μου, καὶ ὁ ἐαυτός σου ἀρχίζουν νὰ ἀποκτοῦν γνῶσι, συνείδησι, μόνον στὴν συζυγία πού ἔχουν μὲ τὸ «πρόβλημα». Τὸ «πρόβλημα» ὅμως αὐτὸ δὲν φαίνεται πρὶν τὸ φωτίσει ὁ ἐαυτός μου καὶ ὁ ἐαυτός σου, δὲν ὑπάρχει πρὶν ὑπάρξῃς ἐσύ, ἢ ὑπάρχει ὡς χάος, ὡς ἄμορφη καὶ ἀδιόρατη μάζα, προ-

βάλλει τὴν στιγμή πού προβάλλεις καὶ σὺ ὡς ἐρώτημα.¹ Γι' αὐτὸ ὅσο τελειότερη εἶναι ἡ δική σου ἢ ὑπαρξίς, ὅσο ἐντονώτερα ζῆς, τόσο φανερώτερα, τόσο ζωηρότερα ζῆ καὶ τὸ «πρόβλημα», τὸ «ἀντικείμενο». Ὅσο τελειότερο εἶναι τὸ ὄραμα τοῦ γλύπτη, τόσο ζωηρότερη θὰ εἶναι καὶ ἡ μορφή πού θὰ πάρη τὸ μάρμαρο πού δουλεύει.

Ὡστε ἐνῶ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά ὁ ἑαυτός μου δὲν ζῆ, δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴν σχέσι του (θετική ἢ ἀρνητική) μὲ τὸ «πρόβλημα», τὸ «ἀντικείμενο» ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ «πρόβλημα» δὲν φαίνεται, δὲν ἔχει ὑπόστασι χωρὶς τὸν ἑαυτό μου. Στὴν συζυγία φανερώνεται καὶ ὁ ἑαυτός μου καὶ τὸ ἀντικείμενό του. Μὰ καὶ ἡ συζυγία, ἂν καὶ εἶναι τὸ βασικὸ γεγονός τῆς πνευματικῆς μου ζωῆς, καὶ τῆς ὑπάρξεώς μου γενικά, δὲν ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς, ἀποκτᾶται, εἶναι ἀποτέλεσμα ἀδιάκοπης πάλης, καὶ γι' αὐτὸ ἔχει κάθε στιγμή καὶ στὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος διαφορετικὸ βαθμὸ ἐντάσεως ἀνάλογο πρὸς τὸ ἐκάστοτε βάθος τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς. Οὔτε πάλι εἶναι ἡ συζυγία αὐτὴ τυχαία, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ νόμους, καὶ μάλιστα νόμους οὐσιαστικούς πού διέπουν τὴν ὑπαρξί μου καὶ τὴν ὑπαρξί σου κατὰ τὴν πνευματικὴ τῆς ζωῆ. Ἔτσι ἔχω γνῶσι γιὰ «κάτι» ὅταν ὁ ἑαυτός μου καὶ οἱ λογικοί του νόμοι (ὁ νοῦς μου) μποροῦν νὰ δεχθοῦν τὸ κάτι αὐτὸ χωρὶς ἀντίφρασι. Ὅταν δηλαδή τὸ κάτι παύσει νὰ κἀνη ἀντίστασι στὸν ἑαυτό μου καὶ στοὺς λογικούς του νόμους καὶ ὑπακούσῃ σ' αὐτούς. Τότε μονάχα μπορῶ νὰ εἰπῶ ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια. Τὴν ἀλήθεια λοιπὸν δὲν θὰ τὴν βρῶ ποτὲ ξεκάρφωτη κάπου, ἀλλὰ μονάχα στὴν λογικὴ συζυγία τοῦ ἑαυτοῦ μου μὲ τὸ «κάτι»· ἅμα ἡ συνείδησίς μου, ὁ ἑαυτός μου ἐνώνεται μὲ τὰ «γύρω» του χωρὶς ἀντίφρασι πρὸς τοὺς λογικούς του νόμους — πού δὲν εἶναι ξεκάρφωτοι ἀλλὰ διέπουν τὴν ὑπαρξί μου, τὸν ἑαυτό μου οὐσιαστικά — καὶ ἐκεῖνο πού εἶναι «ἀντικειμενικὸ» συμπί-

1) Ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι κατ' ἀνάγκην αἰσθημα, συναίσθημα, σκέψις, εἶναι γενικά μορφή τοῦ ἑαυτοῦ μου, εἶναι ψυχικὸν γεγονός. Τὸ «ἀντικείμενον» ἢ θὰ τὸ αἰσθάνομαι ἢ θὰ τὸ συναισθάνομαι ἢ θὰ τὸ σκέπτομαι ἢ θὰ τόχω κατὰ ἓνα ἄλλο τρόπο μέσα μου. Καὶ ἂν δεχθῶ πὼς ὑπάρχει κάτι πού δὲν εἶναι «ἀντικείμενο» τοῦ ἑαυτοῦ μου, πού δὲν γίνεται οὔτε αἰσθημα οὔτε συναίσθημα οὔτε σκέψις, καὶ αὐτὸ θὰ τὸ χαρακτηρίσω μὲ μορφές τοῦ ἑαυτοῦ μου. Καὶ ὅταν θὰ τὸ χαρακτηρίσω ὡς ἀκατάληπτο καὶ ὡς ἀκατανόητο, καὶ τότε θὰ τὸ βάλω σὲ σχέσι μὲ τὸν ἑαυτό μου, σχέσι ἀρνητική καὶ ὄχι θετική.

πτει μὲ τὴν «ὑποκειμενική» μου γνωστικὴ ἐνέργεια τότε μονάχα ἔχω γνῶσι.

2. Τέχνη καὶ ἐπιστήμη, ὠραιότης καὶ γνῶσις. Τὴν «ἔνωσιν» αὐτὴν τοῦ ἑαυτοῦ μας μὲ τὰ «γύρω»—ποὺ εἶναι πάντα ἀποτέλεσμα ἀδιάκοπης συνειδητῆς δουλειᾶς—στὴν τέχνη τὴν λέμε ὠραιότητα, στὴν ἐπιστήμη τὴν λέμε γνῶσι. Γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἰπῆ ὁ Goethe ἐκεῖνο ποὺ λέει· πὼς «ὅποιος βλέπει τὴν ὠραιότητα αἰσθάνεται πὼς εἶναι ἔνωμένος καὶ μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὰ γύρω, τὴν φύσι». Καὶ γι' αὐτὸ λέει ὁ Παρμενίδης ἐκεῖνο ποὺ λέει· πὼς τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι ὁ νοῦς καὶ τὸ νόημα, ἡ σκέψις καὶ τὸ ἀντικείμενό της, «ταῦτὸν ἐστὶν τε νοεῖν τε καὶ εἶναι».

Ἐπάρχει βέβαια διαφορὰ μεγάλη μεταξὺ τοῦ ἑνὸς τρόπου καὶ τοῦ ἄλλου. Μιὰ βαθύτατη ποιοτικὴ διαφορὰ χωρίζει τὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, τὴν ὠραιότητα ἀπὸ τὴν γνῶσι. Ποῦθε ξεκινάει ἡ ἐπιστήμη; καὶ ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς της; Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιστήμη ξεκινάει ἀπὸ τὰ κατὰ μέρος πράγματα καὶ ἀπὸ τὶς παραστάσεις ποὺ ἔχομε γιὰ τὰ κατὰ μέρος πράγματα. Ἄλλὰ ἤδη στὶς πρῶτες ἀρχές της, στὰ πρῶτα της βήματα (καὶ πρῶτα βήματα εἶναι οἱ πρῶτες κρίσεις ποὺ κάνει γιὰ τὰ πράγματα) ἀφίνει τὰ καθ' ἕκαστα, ἀφίνει τὴν μορφή, τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα τῶν ὄντων καὶ προχωρεῖ σὲ γενικώτερες ἔννοιες, σὲ γενικώτερους ὁρισμοὺς καὶ χαρακτηρισμοὺς. Ἔτσι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη, ἀφίνει τελείως τὰ κατὰ μέρος πράγματα, καὶ τείνει στὴν δημιουργία γενικῶν νόμων. Ὁ νοῦς τοῦ ἐπιστήμονος δὲν προσκολλᾶται εἰς ἓνα κατὰ μέρος πρᾶγμα μὲ τὸν σκοπὸ νὰ μείνη εἰς αὐτό, ἀλλὰ γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ἔννοια ποὺ τὸ περιλαμβάνει καὶ ποὺ ἐξηγεῖ ὅλα τὰ ἀντικείμενα. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ νοῦς τοῦ ἐπιστήμονος μεταβάλλει τὸ κατὰ μέρος πρᾶγμα· ἀπὸ συγκεκριμένο, ὄρατὸ καὶ ἀπὸ ἀντικείμενο ποὺ εἶναι, μὲ σχῆμα, μορφή καὶ χρῶμα, τὸ ἀναλύει σὲ ἀπειρία μορίων ποὺ ἐκφράζονται ποσοτικῶς κατὰ ἓνα μαθηματικὸ τρόπο. Ἀπὸ «πρᾶγμα» ποὺ εἶναι τὸ κάνει «νόημα», σκέψι. Τὸ κάνει διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι εἶναι.

Τοῦναντίον ἡ τέχνη μένει στὸ κατ' ἰδίαν, στὸ ἀτομικόν, στὸ κατὰ μέρος ἀντικείμενο, χωρὶς βέβαια νὰ τὸ ἀφίνη ἀναλλοίωτο. Ἡ τέχνη τοῦναντίον ἐξιδανικεύει τὸ ἀτομικόν. Ἄλλὰ ἐνῶ τῆς ἐπιστήμης τὸ ἀντικείμενο εἶναι

γενικό, τῆς τέχνης εἶναι πάντοτε ἀτομικό, κάτι ὁρισμένο, ἢ πρόσωπο, ἢ πρᾶγμα, ἢ κατάστασις. Καὶ ἐνῶ, προκειμένου γιὰ τὴν μελέτη τὴν ἐπιστημονικὴ τῶν πραγμάτων, μπορεῖ ἓνα ἀντικείμενο τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ν' ἀναπληρώσῃ ὁλόκληρο τὸν φυσικὸ κόσμον ἢ τοῦλάχιστον τὸ γένος εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει, τοῦναντίον τὸ καλλιτέχνημα εἶναι ἀντικατάστατο, ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸ καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀναπληρωθῇ ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπληρωθῇ στὸν κόσμον ὁ χαῦμός ἐνὸς ἀνθρώπου. Ὁ ἑαυτός μας ἀλλοιῶς εἶναι σχετισμένος γιὰ τὰ «γύρω» του τὴν μιὰ φορά καὶ ἀλλοιῶς τὴν ἄλλη· μὰ καὶ τὴν μιὰ καὶ τὴν ἄλλη εἶναι ὅλος ὁ ἑαυτός μας βυθισμένος στὸ «ἀντικείμενο», εἶναι ἐνωμένος μὲ τὸ πρόβλημα. Καὶ ὅπως τὸ ὦραϊον ὑπάρχει μόνον ὅταν ἡ συνείδησις τοῦ καλλιτέχνη κυριεῦει καὶ ἐξουσιάζει τὸ «ἀντικείμενό» της ἀπόλυτα μὲ τὸν νόμον ποὺ ἔχει μέσα της, ἔτσι καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει παρὰ μονάχα στὴν γνῶσι ποὺ ἔχει ὁ ἐπιστημονικὸς ἀνθρώπος, καὶ ἡ γνῶσις γεννιέται τὴν στιγμή ποὺ ἡ συνείδησις ἐνώνεται μὲ τὸ «ἀντικείμενο» καὶ τὸ δαμάζει μὲ τοὺς λογικούς της νόμους. Γι' αὐτὸ δὲν ἔχουν ὅλοι τὴν ἀλήθεια, τὴν γνῶσι, καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἔντασις καὶ ἡ ἔκτασις της εἶναι διαφορετικὴ στὸν καθένα, εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν δύναμι τῆς προσωπικότητος. Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ἑαυτοῦ σου, τῆς προσωπικότητός σου, τόσο τελειότερη γνῶσι θάχῃς, τόσο στενώτερα θὰ συνδεθῆς γνωστικῶς μὲ τὸν κόσμο, ὅπως ἂν εἶσαι καλλιτέχνης, τόσο βαθύτερα θὰ σχετισθῆς μὲ τὸν κόσμο, τόσο περισσότερο θὰ καταλάβῃς τὸ ὦραϊο.

3. Ἡ ἐνότης τοῦ «ἐγὼ» καὶ ἡ ἐνότης τοῦ «ἀντικειμένου». Ἀλλὰ τόσο στὴν γνῶσιν ὅσο καὶ στὴν τέχνη, τόσο στὴν ἀλήθειαν ὅσο καὶ στὸ ὦραϊο, δὲν πρόκειται μονάχα γιὰ μιὰ ἐνωσι τοῦ «ἐγὼ» μὲ τὰ «γύρω» του, μὲ τὸ πρόβλημά του, ἀλλὰ πρόκειται καὶ γιὰ μιὰ ἐνότητα ποὺ ἔχει τὸ ἐγὼ, ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός μου, καὶ τὴν ἐμπνέει καὶ στὰ «γύρω» του, γιὰτὶ μονάχα μὲ τὴν ἐνότητα αὐτὴν εἴμαστε μέσα στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος, μονάχα αὐτὴ δημιουργεῖ πνευματικὴ ζωὴ, μονάχα στὴν ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ μας βρίσκομε τὴν ὠραιότητα.¹ Μπορεῖς νὰ περάσῃς μὲ τὸν

1) Γενικὰ ἡ «συνείδησις» εἶναι συνθετικὴ ἐνέργεια, δηλαδὴ ἐνέργεια ποὺ δίνει ἐνότητα στὰ πράγματα. Χωρὶς τὴν ἐνότητα αὐτὴ ἡ συνείδησις θὰ ἦταν ἓνας καθρέφτης ἀπλός, θὰ εἶχε μερικὲς εἰκόνες μέσα της, χωριστὲς τὴν μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Χωρὶς τὴν ἐνότητα αὐτὴ δὲν θὰ ὑπῆρχε γιὰ μᾶς ὁ κόσμος.

νοῦ σου ἀπὸ χίλια δυὸ ἀντικείμενα καὶ νὰ τὰ ἴδῃς ὅλα, ἓνα πρὸς ἓνα, μπορεῖς νὰ στρέψῃς τὸ βλέμμα τοῦ νοῦ σου πρὸς τὸν ψυχικό σου κόσμο καὶ νὰ τὸ σταματήσῃς ἐπάνω στὶς ἀπειρες ψυχολογικές σου καταστάσεις, τὴν στιγμή πού δὲν θὰ τὰ ἴδῃς ὅλα ἀπὸ τὴν ἴδια πνευματικὴ ἀρχή, καὶ δὲν θὰ τὰ μορφώσῃς μὲ τὴν ἴδια τὴν γνωστικὴ μορφή, δὲν θὰ ὑπάρχουν ὡς «ἀντικείμενο» τοῦ πνεύματός σου, θὰ μείνουν καὶ θὰ εἶναι ἓνα ἀπλὸ ἀθροίσμα, χωρὶς ἐνότητα γνωστικὴ, χωρὶς λογικὸ σύνδεσμο. Μπορεῖς νὰ κομματιάσῃς ὅσο θέλεις καὶ φύσι καὶ καλλιτέχνημα, μπορεῖς νὰ τ' ἀναλύσῃς ὅσο διεξοδικὰ θέλεις, ἀλήθεια καὶ ὠραιότητα θὰ βρῇς μονάχα ἅμα τὰ κρατᾷς στὸ νοῦ σου καὶ στὴν συνείδησί σου ὡς ὀλοκληρώματα, μονάχα ἅμα τὰ διατηρῇς στὴ συνείδησί σου ὡς ἐνιαῖα ὀράματα τοῦ ἑαυτοῦ σου, ἀλλοιῶς θὰ μείνῃς πάντα ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ πνεύματος, δὲν θὰ μπορέσῃς νὰ πραγματοποιήσῃς τὸ ὑψιστὸν αἴτημα πού βάζει ἡ ζωὴ στὸν ἄνθρωπο, νὰ ἀποκτήσῃ πνεῦμα, νὰ ῥθῆ στὴν πνευματικὴ σχέσι μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὰ γύρω του, νὰ γίνῃ πνεῦμα.¹

4. Ὁ «ἐαυτός μου» καὶ τὸ «πρᾶγμα», τὸ «πρόβλημα». Ὁ ἐαυτός μου καὶ τὸ «πρᾶγμα» ποτὲ δὲν χωρίζονται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, γιατί οὔτε τὸ «πρᾶγμα» ὑπάρχει χωρὶς τὸν ἑαυτό μου, οὔτε ὁ ἐαυτός μου ζῇ χωρὶς κάτι πού νᾶναι «ἀντικείμενό» του. Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἐαυτός μου κάτι, νὰ φθάσῃ στὸν προορισμό του πρέπει νὰ ζῇ μὲ τὸ «πρᾶγμα», πρέπει νὰ βγῇ ἀπὸ τὴν ἀοριστία, καὶ νὰ σχετισθῇ μὲ τὸ «ἀντικείμενο». Στὴν σχέσιν αὐτὴν πού θάχη ὁ ἐαυτός μου μὲ τὸ «πρᾶγμα», στὴν σχέσι ἀναμεταξύ των, εὐρίσκεται ἡ ζωὴ, στὴν ἀμοιβαία ἐπαφὴ εὐρίσκε-

κατὰ τὸν τρόπο πού ὑπάρχει. Ἄς σκεφθῇ κανεὶς τί γίνεται στὸν ψυχικὸ βίω τῶν ζώων γιὰ νὰ καταλάβῃ πὼς θὰ ἦταν ὁ κόσμος χωρὶς τὴν ἐνότητα. Θὰ εἶχαμε τὴν εἰκόνα τῆς στιγμῆς. Θὰ εἶχαμε ἓνα αἶσθημα τώρα, αὐτὴ τὴ στιγμή, καὶ ὅταν περνοῦσε δὲν θὰ ξέραμε τίποτε πιά γι' αὐτό. Ἔτσι θὰ πηγαίναμε ἀπὸ τὸ ἓνα αἶσθημα στὸ ἄλλο χωρὶς νὰ ξέρομε οὔτε αὐτὸ τὸ γεγονός πὼς πᾶμε ἀπὸ τὸ ἓνα αἶσθημα στὸ ἄλλο, γιατί οὔτε θὰ ξέραμε πὼς ἔχομε ἓνα αἶσθημα.

1) «Νὰ γίνῃ πνεῦμα» θὰ εἰπῇ νὰ ὑπάρξῃ βαθύτερα, οὐσιαστικώτερα, νὰ μὴν περάσῃ ἀπλῶς χρονικὰ τὴν ζωὴ, χωρὶς νὰ τῆς δώσῃ ἓνα βάθος ψυχικό. συναισθηματικό, διανοητικό. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο αἶτημα τῆς ζωῆς· νὰ δώσῃ στὸν ἑαυτό της βαθύτερη μορφή, νὰ φθάσῃ στὴν τελειώσει της, καὶ αὐτὸ θὰ εἰπῇ νὰ ἐκφράσῃ ἀνικειμενικὰ τὴν «ἐντελέχειά» της, τὸν σκοπὸ ποῦχε μέσα της.

ται ἡ ἀλήθεια, στήν ἐχθρα ἀναμεταξύ των ἔγκειται τὸ ψέμμα. «Φίλος καὶ ἐχθρὸς τῆς φύσεως εἶναι συνάμα ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἡ ψυχὴ του ζῆ ἄλλοτε σὲ ἐνότητα, ἄλλοτε σὲ ἀγῶνα μὲ τὸν κόσμον· ἀπ' αὐτὸ ἐξηγεῖται στὸ βάθος κάθε ἀντίθεσις πού ὑπάρχει μεταξὺ τῶν κοσμοθιωριῶν».

Γιὰ νὰ φθάσουν ὁ ἑαυτός σου καὶ ὁ ἑαυτός μου στὸν σκοπὸν των, νὰ ἀποκτήσουν πνευματικὴ ζωὴ, πρέπει νὰ φθάσουν σὲ μιὰ συγκεκριμένη σχέσι, νὰ γίνουν συγκεκριμένοι ὄροι μιᾶς σχέσεως. Ὅ,τι δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος γεννιέται ἀπὸ τὴν σχέσιν αὐτὴ καὶ τίποτε δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπ' αὐτὴ, καὶ εἴτε τὸ ξέρει εἴτε δὲν τὸ ξέρει ἡ ζωὴ του, τὸ πνεῦμα του, παριστάνει ἓνα ὠρισμένο βαθμὸ αὐτῆς τῆς σχέσεως. Ἀπὸ τὴν ἔντασιν ἢ ὕφεσιν τῆς σχέσεως αὐτῆς ἐξαρτᾶται τὸ βάθος τῆς πνευματικῆς του ζωῆς. Καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη ἡ σχέσις αὐτὴ νὰναι μονάχα λογικὴ.

II

Ὁ μῦθος ὡς πρωταρχικὸς τρόπος τοῦ πνεύματος.

1. Ὁ μῦθος ὡς ἀμοιβαία σχέσις τοῦ «ἄνθρώπου» μὲ τὰ «γύρω» του. — 2. Τὸ «ἀντικείμενον» ὡς ὄραμα τοῦ «ὑποκειμένου». Ἡ μυθολογία, ὁ μυθικὸς κόσμος εἶναι ἡ πρώτη ἀξιολογικὴ κρίσις πού κάνει ὁ «ἄνθρωπος» γιὰ τὰ «πράγματα». — 3. Ὁ μυθικὸς τρόπος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος καὶ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος. «Μῦθος» καὶ «λόγος».

1. Ὁ μῦθος ὡς ἀμοιβαία σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ «γύρω»
Καὶ ὅταν ἀκόμα τὸ λογικὸ τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει τέλεια ἀναπτυχθῆ, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν δύναμι νὰ στρέψῃ τὸ μάτι τοῦ νοῦ του πρὸς τὰ πίσω καὶ νὰ ἰδῆ τὴν δρασί του, καὶ στήν ἐποχὴ τοῦ μύθου καὶ τότε ὅ,τι ὑπάρχει, ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς λατρείας ἢ καὶ τοῦ φόβου τοῦ ἀνθρώπου, στηρίζεται καὶ αὐτὸ στήν σχέσι πούχει τὸ «ἐγώ», ἢ «συνείδησις», μὲ τὰ «γύρω» της, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν χωρὶς ἀπ' αὐτὴν καὶ πρὶν ἀπ' αὐτήν. Στὴν ἐποχὴ βέβαια πού ὁ ἄνθρωπος ζῆ σφιχτοδεμένος μυθικὰ μὲ τὸν κόσμον, καὶ ὅλη του ἢ πνευματικὴ ζωὴ ἐκδηλώνεται στὸν μυθικὸ του κόσμον, δὲν ἔχει ἀκόμα συνείδησι τῆς σχέσεως αὐτῆς, δὲν ξέρει δηλαδὴ πὼς τὸ βασικὸ γεγονὸς τῆς ζωῆς του εἶναι αὐτό· ὅτι δηλαδὴ ὁ ἑαυτός του ὑπάρχει στήν σχέσι πού ἔχει μὲ τὰ γύρω καὶ ὅτι δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἐκεῖνο πού ἔγινε,

να βγῆ δηλαδή ἀπὸ τὴν κατάστασι τοῦ «δυνάμει ὑπάρχειν» καὶ νὰ φθάσῃ στὴν κατάστασι τοῦ «ἐνεργείᾳ ὑπάρχειν» ἂν δὲν εἶχε νὰ κάμῃ μὲ κάτι. Οὔτε ξέρει ὅτι ὅσο εἶναι τὸ πνευματικὸ βάθος τῶν πραγμάτων μὲ τὰ ὁποῖα γεμίζει τὴν ψυχὴ του, καὶ μὲ τὰ ὁποῖα ζῆ πνευματικά, ἄλλο τόσο εἶναι καὶ τὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ του—ζῆ ἀκέραια, ἄμεσα, δὲν ἔχει ἀκόμα ὑποστῆ τὴν θραῦσι αὐτῆς τῆς σχέσεως γιὰ νὰ ἰδῆ τὸ βάθος της. Μὰ καίτοι δὲν τὸ γνωρίζει ἐν τούτοις ὅλη του ἡ ζωὴ, ὅλη του ἡ πείρα, ὅλη του ἡ χαρὰ καὶ ὅλος του ὁ πόνος γεννιέται ἐφ' ὅσον ἐνώνεται ἢ χωρίζεται, ἐφ' ὅσον ἀγαπάει ἢ ἐχθρεύεται τὰ «γύρω» του. Ὅσο δὲ καὶ ἂν ἡ συνείδησις πούχει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἢ «αὐτοσυνειδήσεις», καὶ ἡ συνείδησις πούχει γιὰ τὸ περιβάλλον του εἶναι μεταγενέστερα πνευματικὰ γεγονότα, πάντως στὴν χαρὰ καὶ στὴν λύπη τοῦ μυθικοῦ ἀνθρώπου ἔχομε τὰ πρῶτα δείγματα αὐτοσυνειδήσεως, συγκεκριμένως δὲ στὴν λύπη εἶτε γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἀγαπημένου εἶτε γιὰ τὴν ἀστοχία ἐνὸς σκοποῦ συνειδητοποιεῖται στὸν ἄνθρωπο τὸ γεγονὸς ὅτι κάτι ἄλλο εἶναι ὁ ἑαυτός του καὶ πὼς ἔχει νὰ κάμῃ μὲ κάτι. Τὸ «ἐγὼ» σχετίζεται στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐπιθυμητικά, ἄμεσα, σχεδὸν χωρὶς συνείδησι μὲ τὰ «γύρω» του καὶ στὸ βάθος παθητικά, δέχεται ἀπλὰ τὸν κόσμον, χωρὶς νὰ ξεχωρίσῃ τὸν ἑαυτό του. Τὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα κινεῖται ἡ ζωὴ του εἶναι τὸ «εὐχάριστο» καὶ τὸ «δυσάρεστο»· αὐτὰ εἶναι οἱ ὅροι τῆς διαλεκτικῆς του, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ του μὲ τὰ «γύρω» του. Ἀρκεῖ λοιπὸν τώρα νὰ τοῦ συμβῆ κάτι, ἀρκεῖ νάρθῃ ἕνα χτύπημα τῆς τύχης γιὰ νὰ φέρῃ τὸ «ἐγὼ» σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. Μόνον ἂν συμβῆ ἕνα τέτοιο γεγονὸς σκληρὸ γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὸν νάρθῃ ὁ ἄνθρωπος στὴν ἐποχὴ αὐτὴ σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. Πρέπει δηλαδή νὰ γίνῃ πρῶτα, ὅπως λέμε, «δυστυχής», νὰ χάσῃ τὴν ἄμεση καὶ παθητικὴ σχέσι του μὲ τὰ «γύρω» του, μὲ τὰ «ἀντικείμενα» τῆς ζωῆς του, γιὰ νάρθῃ σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι βέβαια ἕνα ἀπλὸ χάρωμα τῆς συνειδήσεως, γιὰτὶ γιὰ νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ νὰ χωρίσῃ σαφῶς τὸ «ἀντικείμενό» του ἀπαιτεῖται νὰ προηγηθῆ ἕνα μεγάλο ξάπλωμα καὶ ἕνα βαθὺ ξετύλιγμα τοῦ «ὑποκειμένου» ἐπάνω στὸ «ἀντικείμενο». Μονάχα ἔπειτα ἀπὸ μακρὸ καιρὸ ἐργασίας, μονάχα ἔπειτα ἀπὸ μακρὸ δούλεμα τοῦ «ἀντικειμένου», ἀρχίζει τὸ «ὑποκείμενο» νάχῃ χωριστῆ

συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐνας λαὸς πρέπει νάχη δημιουργήση τὴν τέχνη του, τὴν πολιτεία του καὶ γενικὰ τὸν ρυθμὸ τῆς ἐσωτερικῆς του ζωῆς, γιὰ ν' ἀρχίσῃ κάπως νάρχεται σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του — ὁ Αἰγύπτιος ἀποκτᾷ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του ἀφοῦ δημιουργήσῃ τὴν πυραμίδα του, ὁ δὲ Ἕλληνας ἀφοῦ οἰκοδομήσῃ τὰ ἱερά του. Μὲ τὰ ἔργα αὐτὰ χωρίζεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν φύσι, μ' αὐτὰ σπάζει τὴν ἀσύνειδη ἰσορροπία μὲ τὰ «γύρω» του κι' ἔρχεται στὸν ἑαυτό του. Πρὶν ἦταν καὶ τὰ δύο, «ὑποκείμενο» καὶ «ἀντικείμενο», ἀπόλυτα ἐνωμένα. Καὶ ὅταν ἀκόμα ἡ φαντασία ὠδηγοῦσε τὸ ὑποκείμενο, τὸν ἄνθρωπο στὰ πλέον τέλεια δημιουργήματα ἢ καὶ στὰ πλέον ἀλλόκοτα κατασκευάσματα (ὅπως συμβαίνει στὴν μυθολογία τῶν θεῶν, ἀνάλογα πρὸς τὴν πλαστικότητα πούχει ὁ κάθε λαὸς) καὶ τότε ἡ μᾶλλον ἀκριβῶς τότε ὁ ἄνθρωπος ἐξεχνοῦσε ὁλότελα τὸν ἑαυτό του, ἢ καλλίτερα δὲν μπορούσε νάρθῃ σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του.— Κλασικὰ φαίνεται τὸ προᾶγμα στὴν μαγικὴ ἐποχὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι δεμένος μὲ τὰ πράγματα, μὲ τὴν φύσι ἢ καὶ μὲ ὠρισμένα ἀντικείμενα καὶ ὅπου δὲν χωρίζεται ἡ ὑπόστασις του ἀπὸ τὰ γύρω του ὑφιστάμενα. Ἡ μαγικὴ δὲ αὐτὴ σχέσις μὲ τὸ περιβάλλον διατηρεῖται καὶ στὴν πνευματικὴ ὠριμὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, γι' αὐτὸ καταλαβαίνει κανεὶς καὶ τὸν ἥρωα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τὸν Faust, ὅταν στὸ τέλος τῆς ζωῆς του λέγει :

«Könnte ich Magie von meinem Pfad entfernen,
Die Zaubersprüche ganz und gar verlernen,
Stünd ich , Natur ! vor Dir ein Mann allein,
Da wär's der Mühe wert, ein Mensch zu sein».

2. Τὸ «ἀντικείμενο» ὡς ὄραμα τοῦ «ὑποκειμένου». Ἡ μυθολογία, ὁ μυθικὸς κόσμος εἶναι ἡ πρώτη ἀξιολογικὴ κρίσις ποὺ κάνει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὰ πράγματα. Μὰ καὶ τὸ «ἀντικείμενο», τὸ «προᾶγμα» ἀποκτᾷ τὴν πνευματικὴν του ὑπόστασι, παίρνει δηλαδὴ θέσι μέσα στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος καὶ γίνεται «νόημα» μόνον ὅταν ἡ συνείδησις ἔρθῃ στὸν ἑαυτό της καὶ ἀκροασθῇ τὸν ἑαυτό της, μόνον τότε ἀρχίζει νὰ ζῇ πνευματικὰ καὶ τὸ «ἀντικείμενο», νὰ γίνεται ὄραμα τοῦ ὑποκειμένου, νὰ ὑπάρχῃ ὡς ἓνα κομμάτι τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἐνῶ πρὶν ἦταν κάτι

ἄμορφο, ἄγνωστο, ἀποτελοῦσε μιὰ ἀπλή παράστασι, μιὰ ἀπλή εἰκόνα πού ἐκάλυπτε τήν συνείδησι, ἦταν ἡ σκιά πού ἐσκίαζε τήν συνείδησιν χωρίς ὅμως ἡ ἴδια νά τὸ ξέρη. Ἀπὸ τὴν ἀπλή παράστασι, τὴν ἀπλή εἰκόνα φεύγει ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου τὴν στιγμή πού, ἀπὸ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ μυθικοῦ τῆς κόσμου ἀρχίζει νά συνθέτῃ τὴν μυθική τῆς ποίησι, δηλαδή ἀπὸ τὴν στιγμή πού δημιουργεῖ ἓνα συνθετότερο μυθικὸ κόσμο, ὅπου ὅλα τὰ πράγματα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου νά παίρνουν μιὰ ὠρισμένη θέσι, ἓνα ὠρισμένο βαθμὸ ἀξίας, γιατί ἡ μυθολογία εἶναι ἡ πρώτη ἀξιολογικὴ κρίσις πού κάνει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὰ πράγματα τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ μυθολογία εἶναι καὶ ὁ πρῶτος βαθμὸς πραγματικότητος, γιατί ποῖος ἄλλος κόσμος ὑπάρχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο πού ζῆ καὶ δοῶ ἀκόμα μέσα στὸν μῦθο; ποῖα ἄλλα ἀντικείμενα ἢ κατὰ ποῖον ἄλλο τρόπο ἔχει τὰ πράγματα στὴν ἀντίληψί του, σιὸ νοῦ του καὶ στὴν ψυχὴ του ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μυθικά, καὶ τὸν μυθικὸν τρόπο; Καὶ ὁ ζωντανὸς καὶ ὁ πεθαμένος, καὶ ἡ μάγνα καὶ ἡ ἀγαπημένη, καὶ τὸ δένδρο καὶ τὸ ἄστρο, καὶ ἡ φωτιὰ καὶ ὁ κεραυνός, καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ σκοτάδι ὑπάρχουν γιὰ τὸν μυθικὸν ἄνθρωπο μονάχα μυθικά, ἔχουν μυθικὴ ἀξία, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἴδιος σκέπτεται μυθικά καὶ δὲν μπορεῖ, δὲν ξέρει νά σκεφθῆ διαφορετικά. Ὁ μῦθος κατέχει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀπόλυτα, ἡ ψυχὴν τοῦ λειτουργεῖ μυθικά. Εἶναι δὲ ἡ μυθικὴ λειτουργία τῆς ψυχῆς κάτι πού ὄχι μόνον ὑπάρχει στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ πού διατηρεῖται καὶ ὕστερα, ὅταν ἡ ψυχὴ ἔχει βρεῖ κι' ἄλλους τρόπους γιὰ νά ἐκφρασθῆ. Ἀλλοίμονο δὲ στὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ τοῦ λαοῦ πού θὰ χάσῃ τὴν μυθικὴν τῆς δύναμι ἅμα ἀποκτήσῃ ἄλλη δύναμι, ἅς ποῦμε τὴν λογικὴν· θὰ στεριέψῃ ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς τῆς, ὁ δὲ πνευματικός τῆς κόσμος θὰ μαραθῆ. Τὰ μυθικὰ ὄντα, ὁ μυθικὸς κόσμος δὲν εἶναι οὔτε ἀπλὲς ἐπινοήσεις, οὔτε παραδοχὲς ἐλεύθερες, ἀλλὰ εἶναι ἀναγκαῖα δημιουργήματα τῆς ψυχῆς πού ἀκολουθοῦν «νόμους» τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ὁλος ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴ ζῆ μυθικά, ἡ ζωὴν τοῦ δὲν εἶναι ἡ μισὴ «μυθικὴ» καὶ ἡ μισὴ «λογικὴ».

3. Ὁ μυθικὸς τρόπος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος καὶ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος. Μῦθος καὶ λόγος. Τὸ λογικὸ κατὰ τὴν μυθικὴν ἐποχὴ τῆς ψυχῆς δὲν ὑπάρχει ἢ τοῦλάχιστον εἶναι τόσο ὑπότακτον στὴν μυθικὴ φαντασία πού δὲν μπορεῖ νά τῆς ἀφαιρέσῃ τὴν παντοδυναμίαν.

Δὲν μπορούμε π. χ. στὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὴν μυθικὴ νὰ κάμωμε λόγο σοβαρὸ γιὰ τὸν νόμο τῆς αἰτιότητος, γιὰτὶ οὔτε καθαρὸ λογικὸ ὑπάρχει, οὔτε ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου αὐτοῦ γίνεται· καὶ εἶναι τοῦτο φυσικό, δηλαδὴ ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι, διότι ἡ λογικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ «γύρω» του, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸν νόμο τῆς αἰτιότητος, δὲν ἔχει ἀκόμη δημιουργηθῆ. Γιατὶ ποῖο εἶναι τὸ νόημα ποὺ ἔχει ὁ νόμος αὐτός; Πρῶτα-πρῶτα ὁ νόμος αὐτός, ὅπως καὶ κάθε σωστὸς νόμος, δημιουργεῖ μιὰν ἐνότητα, βάζει σὲ θεωρητικὴ καὶ λογικὴ τάξι μιὰν ἀπέραντη σειρὰν ἀπὸ παραστάσεις καὶ στὸ βάθος δημιουργεῖ θεωρητικὴ καὶ λογικὴν ἐνότητα στὸν κόσμον, ἐνότητα ποὺ στὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ χωριστὰ ἀπὸ τὸν νοῦ μας, χωριστὰ ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας δὲν ὑπάρχει. Καὶ ὄχι μονάχα αὐτό, ἀλλὰ ὁ νόμος αὐτός γεννίει ἐκεῖνο ποὺ ἡμεῖς λέμε «γνώσι» ἢ «ἐπιστημονικὴ πεῖρα», γιὰτὶ ἡ ἐπιστημονικὴ πεῖρα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ γνώσις ὅτι ὅλες οἱ καταστάσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου σχετίζονται ἀναμεταξύ των μὲ τὸν νόμο τῆς αἰτιότητος. Καὶ αὐτὸ θὰ εἴπῃ πὼς δέρονται μὲ ἓνα λογικὸ νόμο ποὺ ὁ νοῦς μας, ἡ συνείδησις μας σιγὰ-σιγὰ τὸν ἀνακαλύπτει μέσα της. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἴδια ἔρχεται σὲ γνώσι τοῦ ἑαυτοῦ της μονάχα μὲ τὸν νόμον αὐτόν, μονάχα τὴ στιγμὴ ποὺ ἀρχίζει νὰ διακρίνη ὅτι κάτι ποὺ τώρα εἶναι δὲν εἶναι ὕστερα, καὶ ὅτι τὸ κάτι αὐτό, ποὺ τώρα εἶναι καὶ ὕστερα δὲν εἶναι, εὐρίσκειται σὲ λογικὴ, αἰτιοκρατικὴ σχέσι μὲ τὸ ἄλλο κάτι, ποὺ εἶναι ὕστερα. Ὡστε δὲν ἀρκεῖ νὰ χωρίση ἡ συνείδησις μέσα της τὸ «τώρα» ἀπὸ τὸ «ὕστερα», ἀλλὰ πρέπει νὰ συνδέση αἰτιοκρατικὰ τὸ «ὕστερα» μὲ τὸ «τώρα» γιὰ νὰ φθάσῃ στὴν γνώσι τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, (ἂν καὶ τὰ δυὸ γίνονται μαζί, μονομιᾶς) καὶ τοῦ ἑαυτοῦ της, διότι συνείδησις εἶναι ἀκριβῶς αὐτό: ὁ αἰτιοκρατικὸς σύνδεσμος τῶν καταστάσεων τοῦ «ἐγώ», ἐνῶ ὁ αἰτιοκρατικὸς σύνδεσμος τῶν καταστάσεων τοῦ «ἀντικειμένου» εἶναι γνώσις. Ἔτσι τὴν ἐνότητα ποὺ ἀποκτᾷ ἡ συνείδησις μέσα της μὲ τὸ νὰ συνδέῃ γεννητικὰ αἰτιοκρατικὰ τὴν μιὰν κατάστασι τοῦ ἑαυτοῦ της μὲ τὴν ἄλλη, τὴν ἴδια τὴν ἐνότητα ἐπιβάλλει καὶ στὶς καταστάσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου—ποὺ εἶναι καὶ αὐτὸς δικὸς της κόσμος γιὰτὶ μονάχα μέσα της ὑπάρχει—καὶ δημιουργεῖ μιὰ τάξι θεωρητικὴ, λογικὴ, στὸν κόσμον κατὰ τὸν νόμο τῆς

αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης, δηλαδή τῆς καθ' αὐτὸ λογικῆς συνειδήσεως.

Μὰ πολὺ πρὶν ὁ ἄνθρωπος ἔρθῃ σὲ τέτοια λογικὴ σχέσι καὶ σὲ λογικὴν ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν «γύρω» του, μορφώνει ἀλλοιώτικη ἐνότητα καὶ ἀποκτᾷ διαφοροετικὴ σχέσι μὲ τὰ «γύρω» του, τὴν μυθολογική, διότι — καὶ αὐτὸ ἐνδιαφέρει ἐπὶ τοῦ προκειμένου — καὶ ἐδῶ ἔχομε μιὰν ἐνότητα, καὶ ἐδῶ — στὸν μῦθο — μπαίνουν τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, σὲ μιὰ τάξι, μὰ διαφοροετικῆ· δὲν εἶναι τὸ λογικὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐνώνεται μὲ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἐνώνει σὲ συνειδητὸ σύστημα, ἀλλὰ εἶναι ἡ ποιητικὴ δύναμις καὶ ἡ φαντασία ἐκεῖνο ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἐνότητα αὐτή, ἐκεῖνο ποὺ δίνει ζωὴν στὰ πράγματα καὶ δημιουργεῖ τὶς ἰδέες κατὰ τὶς ὁποῖες μορφώνεται μυθικὰ ἡ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ. Γι' αὐτὸ ὁ Ζεὺς, ὁ Ἄπολλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἄρτεμις, ὁ Διόνυσος καὶ ἡ Ἀφροδίτη δὲν εἶναι ἀπλῆς μορφῆς τῆς μυθικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ εἶναι οἱ οὐσιαστικοὶ νόμοι τῆς ψυχῆς των, σύμφωνα μὲ αὐτοὺς κινεῖται ἡ ζωὴ των ὀλόκληρη, αὐτοὶ καὶ στὸ δράμα γίνονται οἱ κεντρικῆς ἰδέες, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι στὸ δράμα ξέρεῖ ἡ ψυχὴ ὅτι αὐτοὶ εἶναι οἱ νόμοι τῆς, ἐνῶ στὸν καθαρὸ μῦθον δὲν τὸ ξέρεῖ.

Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ποὺ θέλομε νὰ ὀρίσωμε τὴν ἔννοια τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, δὲν εἶναι νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι πολὺ πρὶν ὁ ἄνθρωπος ἔρθῃ σὲ λογικὴ σχέσι μὲ τὸν κόσμον ἐπέρασε ἀπὸ ἓνα εἶδος σχέσεως μὲ τὰ γύρω του καθαρὰ μυθικόν, ποὺ παρουσιάζει μιὰ ἀπέραντη ποικιλία, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι τοῦτο : ὅτι ὁ μῦθος καὶ γενικὰ ἡ μυθικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ πρὸς τὴν φύσιν εἶναι κάτι οὐσιαστικὰ ἐνιαῖον, καὶ ἀποτελεῖ ἓνα συστηματικὸν σχηματισμὸν τοῦ κόσμου. Ἐπίσης ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ ξέρωμε εἶναι ὅτι στὴν σχέσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον τὴν μυθικὴν εὐρίσκεται καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ γνῶσις ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, καὶ ὅτι, ἐκτὸς αὐτοῦ, στὴν σχέσιν αὐτὴν χρεωστᾷ ἡ ἀνθρωπότης τὸν πνευματικὸν τῆς κόσμον γιατί ὅσο βαθύτερη εἶναι ἡ μυθικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον ἢ ὅσο τελειότερη εἶναι, τόσο ἀκραιότερα καὶ τόσο συνθετότερα εἶναι καὶ τὰ ἄλλα εἶδη τῆς σχέσεως ποὺ ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰ «γύρω» του.

Καὶ μᾶς ἐνδιαφέρει τέλος νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ μῦθος εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Πνευματικὴ ζωὴ—ἔτσι μποροῦμε νὰ εἰποῦμε τώρα γενικὰ—ἀρχίζει νὰ γεννιέται τὴν στιγμή πού οἱ ψυχικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἔρχονται σὲ γόνιμη ἐπαφὴ μὲ τὴν φύσιν, μὲ τὰ «γύρω» τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἀκριβέστερα, πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐπαφὴ αὐτή. Ὄταν ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος μέσα στὰ σπήλαια ἀρχίζει νὰ χαράσσει τὸ σχῆμα τῶν ζώων πού τὸν περιβάλλουν καὶ ὅταν, πρὶν ἀκόμα χαράξει τὸ σχῆμα αὐτό, ἀρχίζει καὶ δουλεύει τὴν πέτρα ἢ τὸ σίδηρο γιὰ νὰ τὰ κάμει ἐργαλεῖα γιὰ τὴν δουλειά του, τὴν στιγμή αὐτὴν ἔρχεται σὲ «αἰσθητὴ» ἐπαφὴ μὲ τὰ «γύρω» του, ἀρχίζει καὶ ξαπλώνει τὴν ψυχὴ του ἐπάνω στὸ περιβάλλον του.

III

Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.

1. Σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος ἢ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. — 2. Ἄνθρωπος καὶ κόσμος. Τὰ ὅρια τοῦ «ἐγὼ» ἴσια μὲ τὰ ὅρια τοῦ «κόσμου». — 3. Ἡ ἰσορροπία τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «ἀντικειμένου» δημιουργεῖ τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς ζωῆς, — 4. Ἡ σειρά τῶν μυθολογικῶν συστημάτων ὡς ἐμβάθυνσις τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν κόσμο. — 5. Ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος δημιουργεῖ καὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο. Οἱ τρόποι τῆς ἰσορροπίας.

1. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος ἢ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Μὰ γιὰ τί γίνεται αὐτό; ποῖο εἶναι τὸ κύριο αἷτιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, τί θέλει τὸ πνεῦμα;

«Παντοῦ στὴν ζωὴ, λέει ὁ Goethe, πρόκειται γιὰ ἓνα πράγμα: γιὰ τὸ πὼς νάρθη ὁ ἄνθρωπος σὲ ἀπόλυτη συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του». Τὴν συνείδησιν αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀποκτᾷ κατὰ δυὸ βασικοὺς τρόπους, ἔφ' ὅσον ἐπιτρέπεται νὰ χωρίσουμε πράγματα μὲ τὸ νοῦ μας πού στὴν πραγματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀχώριστα, α) κατὰ τρόπο θεωρητικό, ἔφ' ὅσον μὲ τὸν νοῦ του φιδάνει στὴν γνῶσιν τῶν ἐσωτερικῶν του δυνάμεων καὶ καταστάσεων, ἔφ' ὅσον συνειδητοποιοῦνται μέσα του οἱ

δυνάμεις αὐτὲς καὶ ἀρχίζει μέσα σ' αὐτὲς νὰ βλέπη τὸν ἑαυτὸν του, καὶ β) κατὰ τρόπο πρακτικό, ἐφ' ὅσον ἔχει τὴν δύναμι νὰ δημιουργῇ ἀπὸ κάτι ἐξωτερικό, ἢ νὰ δίνη σὲ κάτι ἐξωτερικό, στὰ «πράγματα» τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, γιὰ αὐτὸ θὰ εἴπῃ πρᾶξις: νὰ δίνη στὰ πράγματα τὸν χαρακτήρα τοῦ ἑαυτοῦ σου (θετικό ἢ ἀρνητικό). Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθῶν μὲ ἓνα κοινὸ καὶ κύριο γνώρισμα: καὶ οἱ δύο ἐνέχουν τὴν ἀνάγκη καὶ κινουῦνται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ διέπει τὸν ἄνθρωπο νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν πίεσι καὶ τὸ βάρος τοῦ ἀμόρφου, ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὰ «πράγματα» τὴν ὠμὴ τους καὶ σκληρὴ κατάστασι, ἀπὸ ξένα ποὺ τοῦ εἶναι νὰ τὰ κάμη δικά του, καὶ ἔτσι νὰ βλέπη στὰ πράγματα τὸν ἑαυτό του. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο γνώρισμα καὶ τῶν δύο τρόπων κατὰ τοὺς ὁποίους ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος συνείδησι, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ κοινὸ ἀλλὰ καὶ βαθύτερο αἷτιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸ βάρος καὶ τὴν πίεσι τοῦ ὠμοῦ καὶ ἀμόρφου ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι ἡ αἷτία ποὺ ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπο νὰ κάμη ζωὴ πνευματικὴ—γενικὰ ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ βαθύτερη αἷτία καὶ ὁ οὐσιώστικὸς νόμος τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.¹

Πρῶτο-πρῶτο τὸ παιδί στίς πρώτες του ἀκόμα ἐκδηλώσεις ἔχει μέσα του αὐτὴν τὴν προσπάθεια ν' ἀλλάξῃ μὲ τὴν πρᾶξι τοῦ τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτό του, σύμφωνα μὲ τὴν μορφή τῆς δικῆς του ζωῆς. Ἀρχίζει δὲ τὸ παιδί καὶ χαίρεται ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ μπορεῖ μόνο του νὰ κάμη κάτι, ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ νὰ τοῦ τὰ δίνουν ὅλα ἔτοιμα. Τὸ παιδί ἀρχίζει καὶ χαίρεται πράγματι τὴν στιγμή ποὺ μπορεῖ μόνο του νὰ παίξῃ καὶ αὐτὸ θὰ εἴπῃ νὰ πιάνῃ κάτι στὰ χέρια του καὶ νὰ τὸ ἀλλάξῃ ὅπως τὸ θέλει αὐτό. Καὶ ὅσο ἐλευθερώνονται τὰ χέρια τοῦ παι-

1) Κάτι ποὺ μονάχα ὑπάρχει ἢ κάτι ποὺ μονάχα ἐνεργεῖ, κάτι ποὺ δὲν ξέρει ὅτι ὑπάρχει ἢ ὅτι ἐνεργεῖ εἶναι τέλεια ἀνελεύθερο. Αὐτὸ συμβαίνει στὴν φύσι· ἡ φύσις ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ χωρὶς νάχη συνείδησι ὅτι ὑπάρχει καὶ ὅτι ἐνεργεῖ· γι' αὐτὸ λέμε πὼς ἡ φύσις εἶναι ἀνελεύθερη, εἶναι «ἀνάγκη» ὅπως λέει ὁ Πλάτων. Κάτι ποὺ ὑπάρχει καὶ ποὺ ξέρει ὅτι ὑπάρχει, κάτι ποὺ ἐνεργεῖ καὶ ποὺ ξέρει ὅτι ἐνεργεῖ εἶναι μ' αὐτὴ τὴν γνῶσι ἐλεύθερο. Ἡ ἐλευθερία αὐτὴ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν γνῶσι δὲν εἶναι ὅμως ἀπόλυτη. Μὰ χωρὶς τὴν γνῶσι δὲν φθάνει κανεὶς ποτὲ στὴν ἐλευθερία.

διοῦ τόσο καὶ περισσότερο χαίρεται, γιὰτὶ ἡ χαρὰ στὸ παιδί δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ γιόρτασμα τῆς ἐλευθερίας του, μὲ ἄλλα λόγια τῆς προσαρμογῆς τῶν πραγμάτων στὸν ἑαυτό του, ἔστω καὶ στὴν αὐθαιρεσία του.

Ἡ ἀνάγκη αὕτη—ἀνάγκη βαθύτατα πνευματική, γιὰτὶ ὁ σκοπὸς της εἶναι νὰ βάλῃ τὰ πράγματα στὴν συνείδησι, νὰ τὰ ὑποτάξῃ στὴν δύναμι τοῦ «ἐγώ», νὰ δώσῃ στὰ πράγματα τὴν μορφή τοῦ «ἐγώ»—ἀρχίζει ἀπὸ τὰ κατώτατα στάδια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ φθάνει ὡς τὰ ἀνώτερα δημιουργήματά του. Γι' αὐτὸ ἓνα ἐργαλεῖο τῆς λιθίνης ἐποχῆς, ἓνα ἐγχάραγμα μέσα στὰ σπήλαια ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πρωτογόνου, ἀπὸ τὴν ἐποψιν αὕτην ἐξεταζόμενο, ἔχει τὸν ἴδιον χαρακτῆρα μὲ τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης καὶ μὲ τὰ βαθυστόχαστα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ πρωτόγονος καὶ ὁ ἀνεπτυγμένος ἄνθρωπος κάνουν τὴν ἴδια δουλειά, δουλεύουν στὴν ἴδια τὴν κατεύθυνσι, ἡ διαφορὰ ἔγκειται στὴν ἔντασι, στὸν βαθμὸ τῆς ἐντάσεως καὶ ὄχι στὴν κατεύθυνσι. Καὶ οἱ δύο ζητοῦν—ἀδιάφορο ἂν ὁ πρῶτος δὲν τὸ ξέρει, δὲν ἔχει σαφῆ συνείδησι γιὰ τὸ πρᾶγμα—νὰ δώσουν στὰ πράγματα τὴν μορφή τοῦ ἑαυτοῦ των, νὰ κυριέψουν τὰ ἀντιμαχόμενα τὸν ἑαυτὸν των. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ βαθύτερη αἰτία ποῦ φέρνει τὸν ἄνθρωπο στὴν πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἡ ἐλευθερία· ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει ὡς ἄνθρωπος ἐφ' ὅσον ἐλευθερώνεται, καὶ αὐτὸ θὰ εἰπῆ ἐφ' ὅσον ἐκδηλώνεται πνευματικά· τότε ὑφίσταται ὡς «ἐγώ», τότε ξέρει ὅτι εἶναι, ὅτι ὑπάρχει.

Δι' αὐτὸ πρὶν πάρῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ ἐργαλεῖο στὸ χέρι του, ἀλλὰ καὶ πρὶν δημιουργήσῃ τὸ ἐργαλεῖο, εἴτε ἀπὸ πέτρα εἴτε ἀπὸ σίδηρο εἴτε ἀπὸ ξύλο, ὁ «κόσμος» δὲν ὑπῆρχε, ὅπως δὲν ὑπῆρχε καὶ ὁ ἴδιος ὁ «ἄνθρωπος», ὁ κόσμος δὲν ὑπῆρχεν ὡς πνευματικὸ φαινόμενο, ὡς ἀντικείμενο τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπῆρχε ὡς «ἐγώ». Ἐπειδὴ δὲ ὁ κόσμος ὑπάρχει μόνον κατὰ τὴν μορφή τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου γι' αὐτὸ πρὶν τὸ πνεῦμα δώσῃ στὸν κόσμο τὴν μορφή του δὲν ὑπάρχει. Τὸ χάος εἶναι τὸ στοιχεῖο ποῦ βασιλεύει πρὶν. Ὁ μῦθος τῆς Γραφῆς λέει τὸ ἴδιον πρᾶγμα· ὁ ἄνθρωπος εἶναι καταδικασμένος μετὰ τὴν πτώσι του νὰ κερδίσῃ τὸ ψωμί του μὲ τὸν ἰδρῶτα τοῦ προσώπου του καὶ αὐτὸ θὰ εἰπῆ πῶς μὲ τὴν «γνώσι» τοῦ ἔσυνει-

δητοποιήθηκε ὁ κόσμος ὡς ἀντικείμενο τῆς προσπαθείας του. Ὁ κόσμος τώρα παίρνει γι' αὐτὸν πραγματικὴ ὑπόστασι. Τώρα ὑπάρχει γι' αὐτὸν ὁ κόσμος ποὺ γίνεται ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας του, ὑπάρχει στὸν νοῦ του, στὴν ψυχὴ του, στὸν πόθο του, στὴν αἴσθησί του. Μὲ τὸ ἐργαλεῖο γεννιέται πνευματικὰ ὁ κόσμος, μπαίνει δηλαδὴ στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει νὰ μπαίνει μέσα στὸν κόσμο, τώρα γίνεται ὁ κόσμος· καὶ αὐτὸ ξαναγίνεται στὴν ζωὴ κάθε ἀνθρώπου· ὁ κόσμος γεννιέται γιὰ κάθε ἀνθρώπο πνευματικὰ ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς ἔρχεται σὲ συνειδητὴ σχέσι μαζί του, γενικὰ τὸ ἄτομο ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχή, ξαναβλέπει ὅλα τὰ πράγματα, ἔστω καὶ συνοπτικά, ὅπως τὰ εἶδε ἡ ἀνθρωπότης στὴν ἐξέλιξί της, γιατί ὅπως λέει κάπου ὁ Goethe «ἡ ἐποχὴ ἔχει προκόψει πολύ, μὰ τὸ ἄτομο ἀρχίζει πάντα ἀπὸ τὴν ἀρχή».

Κάτι ποὺ δὲν ὑπῆρχε πρὶν ὑπάρχει τώρα, ἡ σχέσις ἀκριβῶς αὐτὴ καὶ μαζί μ' αὐτὴν ἢ μέσα σ' αὐτὴν καὶ ὁ κόσμος ὡς πνευματικὸ φαινόμενο, ὡς ἐσωτερικὸ δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου, διότι μόνον μὲ τὴν σχέσιν αὐτὴν παίρνει ὑπόστασι, γεννιέται καὶ ὁ κόσμος καὶ ὁ ἀνθρώπος.¹

2. Ἀνθρώπος καὶ κόσμος. Τὰ ὄρια τοῦ «ἐγὼ» ἴσια μὲ τὰ ὄρια τοῦ «κόσμου». Τὶ εἶναι ἀκόμα ὁ ἀνθρώπος πρὶν ξαπλώσῃ τὸν «νοῦ» του, τὴν «ψυχὴ του», ἐπάνω στὸν κόσμο, καὶ τὶ εἶναι ὁ «κόσμος» πρὶν ἐμψυχωθεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο; Τὸ βασικὸ πρόβλημα τοῦ πνεύματος γεννιέται τώρα, μ' αὐτὴν τὴν συνείδησι. Τώρα δημιουργοῦνται ὄρια, τώρα βάζονται τὰ σύνορα τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ ἀρνητικοῦ. Τώρα θραύεται ἡ κατάστασις τῆς ἀδιαφορίας. Πρὶν γίνῃ αὐτὴ ἡ συνάντησις τοῦ «ἐγὼ»

1) Ψυχολογικὰ ὑπάρχουν τόσοι κόσμοι ὅσοι καὶ ἀνθρώποι. Κανένας κόσμος δὲν συμπίπτει μὲ τὸν ἄλλον. Εἶναι κύκλοι πνεύματος ποὺ τέμνονται κατὰ ποικίλους τρόπους, μὰ ποτὲ δὲν συμπίπτουν. Ὁ σκοπὸς ὁμῶς τοῦ πνεύματος, καὶ γενικὰ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δὲν εἶναι νὰ μείνῃ τὸ πνεῦμα σ' αὐτὴ τὴν ἀπειρῆ ποικιλία τῶν κόσμων, ἀλλὰ νὰ φθάσῃ σὲ ὀρισμένες μορφές τοῦ κόσμου ἀντικειμενικέσ, ὄχι καθαρὰ ψυχολογικέσ, ἀλλὰ ἀξιολογικέσ ποὺ νάναί ἀναγκαστικέσ γιὰ ὅλους. Οἱ ἀντικειμενικέσ μορφές τοῦ κόσμου ποὺ εἶναι γιὰ ὅλους οἱ ἴδιες διέπουν τὴν ἀνώτερη πνευματικὴ ζωὴ. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι μία ἀπ' αὐτέσ καὶ ἔχει τὴν μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα: τὴν λογικὴ. Ἡ πολιτεία εἶναι ἐπίσης τέτοια μορφή καὶ ἔχει μεγάλη ἀντικειμενικότητα. Ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία εἶναι ἐπίσης ἀντικειμενικέσ μορφές τοῦ πνεύματος. Εἰς ὅλους αὐτούσ τοὺσ τρόπουσ τοῦ πνεύματος φανερώνονται οἱ ἀξίεσ τοῦ πνεύματος.

πρὸς τὸ «πρᾶγμα» δὲν ὑπάρχουν προβλήματα στὸν κόσμον, δὲν ὑπάρχει ἀπόχρωσις πνευματικῆ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν καταστάσεων. Τὸ αἴσθημα, καὶ τὸ συναίσθημα, ἡ πεῖρα, ἡ πρᾶξις καὶ ἡ σκέψις ὄχι μόνον τώρα παίρνουν μορφή καὶ ὑπάρχουν ὡς στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μ' αὐτὰ γνωρίζει καὶ ἡ συνείδησις τὸν ἑαυτό της, μ' αὐτὰ ἔρχεται σὲ αὐτογνωσία.

Ὡστε μαζί γεννιέται ἡ γνῶσις τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ ἡ γνῶσις τοῦ κόσμου.

Μὰ πῶς, θὰ εἰπῆ κανεὶς; «Πῶς βάζεις τὰ ὄρια τοῦ κόσμου ἴσια μὲ τὰ ὄρια τοῦ ἑαυτοῦ μας; Αὐτὸ εἶναι περιορισμός».

Ὅποιος σκέπτεται ἔτσι δὲν καταλαβαίνει τίποτε ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ἀπὸ τὴν λειτουργία καὶ τὸ νόημα ποὺ ἔχει ἡ συνείδησίς μας. Τὸν κόσμον δὲν μπορεῖς νὰ τὸν ἴδῃς ἄλλοῦ παρὰ μέσα στὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου. Τὴν φύσιν δὲν μπορεῖς νὰ τὴν καταλάβῃς ἄλλοιῶς παρὰ ἅμα τὴν μορφώνεις εἴτε μὲ τὴν λογικὴν σου εἴτε μὲ τὴν πρακτικὴν σου εἴτε μὲ τὴν αἰσθητικὴν σου εἴτε μὲ τὴν θρησκευτικὴν σου δύναμιν. Γενικὰ δὲν μπορεῖς τίποτε νὰ νοιώσῃς χωρὶς ἐνότητα καὶ χωρὶς συνοχή, ἀλλὰ καὶ αὕτη θὰ πρέπῃ νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴν ψυχὴν σου, ἡ συνοχὴ θὰ πρέπῃ νὰναι ἔργον τῶν χειρῶν σου. Γι' αὐτὸ εἶναι φανερὸ ὅτι ὅσους φραγμοὺς βάζεις στὸν ἑαυτό σου, ἄλλους τόσους βάζεις στὴν φύσιν, στὰ γύρω σου. Ἰδὲς τὸν ἀρχαῖον, τὸν κλασικὸν ἄνθρωπον! ὁ ἑαυτός του φθάνει ὡς ἐκεῖ ποῦ φθάνει ἡ φύσις· συνείδησις καὶ φύσις εἶναι εἰς αὐτὸν ἓνα πρᾶγμα. Ἰδὲς τὸν μεσαιωνικόν, τὸν χριστιανικὸν ἄνθρωπον! ὁ ἑαυτός του δὲν καλύπτει ὀλόκληρα τὴν φύσιν, καὶ γι' αὐτὸ ζεῖ χωριστὰ ἀπὸ τὴν φύσιν, ἢ τοῦλάχιστον ἡ σχέσις του μὲ τὴν φύσιν δὲν εἶναι στενὴ. Ἀπὸ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖον σχετίζεται κανεὶς μὲ τὴν φύσιν, μὲ τὰ «γύρω» του ἐξαρτᾶται καὶ τὸ εἶδος τοῦ πνεύματος.

3. Ἡ ἰσορροπία τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «ἀντικειμένου» δημιουργεῖ τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τὸ βασικὸ γιὰ μᾶς δὲν εἶναι ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον σχετίζεται τὸ «ἐγὼ» μὲ τὰ γύρω του, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι σχετίζεται. Τὸ βασικὸν εἶναι ὅτι ὁ «κόσμος» ἐμψυχώνεται μὲ τὴν σχέσιν, καὶ μέσα στὴν σχέσιν αὐτήν. Γεννιέται δηλαδὴ ὁ κόσμος πνευματικὰ μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος φέρνῃ τὸ «ἀντικείμενον» σὲ

μιὰ ἰσορροπία μὲ τὸν ἑαυτὸ του.¹ Καὶ στὴν ἰσορροπία αὐτὴν εὐρίσκει ὁ ἄνθρωπος τὴν βεβαιότητα γιὰ τὴν ζωὴ του· αὐτὴ ἦταν, ὡς ποῦμε κατὰ πρωτόγνωστο τρόπο, πάντα ἢ ἀλήθεια τῆς ζωῆς του. Διότι ὅπως ἡ μυθολογία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα κομμάτι τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, ὑπάρχει μόνον ὡς σχέσις τῆς συνειδήσεως πρὸς τὰ «γύρω», ἔτσι καὶ ὅλη ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ὑπάρχουν καὶ εἶναι πραγματικὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦν συστατικὰ τῆς σχέσεως ποὺ ἔχει ἡ συνείδησις μὲ τὸν «κόσμο». Ἡ πνευματικὴ δὲ αὐτὴ βεβαιότης, καὶ ὅταν ἡ ζωὴ εἶναι καθαρὰ μυθικὴ, δὲν βασίζεται ἀπλῶς σὲ μιὰ ἢ σὲ περισσότερες παραστάσεις ποὺ κατέχουν γιὰ ἓνα καιρὸ τὴν προσοχὴ τῆς συνειδήσεως καὶ ἔπειτα χάνονται, ἀλλὰ στηρίζεται στὰ στοιχεῖα καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς συνειδήσεως, ἀδιάφορο ἂν ἡ διατύπωσις καὶ διαμόρφωσις των γίνεται μυθικὰ. Καὶ στὴν μυθικὴ δηλαδὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πρόκειται γιὰ οὐσιαστικὴ πνευματικὴ ζωὴ, πρόκειται γιὰ ζωὴ τοῦ πνεύματος.

Δὲν ἔχει δὲ καμμιά σημασία τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἰσορροπία αὐτὴ, ὅσο προχωροῦσεν ὁ ἄνθρωπος στὴν πνευματικὴ του ζωὴ, ὅσο ἐνεβάθυνε στὴν μυθολογία του, ἐπάθαινε κάποτε-κάποτε διαταραχὰς καὶ πολλὰς φρογὰς ἔξοῦσε μιὰ γενεὰ ἀνθρώπων ἢ καὶ περισσότερες χωρὶς πνευμα-

1) Ὁ «κόσμος» ἀποκτῆ νόημα μόνον ἐφ' ὅσον ὑπάρχει συνείδησις. Ὡστε ὅταν λέμε ἐδῶ «κόσμον» ἐννοοῦμε πάντοτε ἓνα πνευματικὸ φαινόμενο, ἐννοοῦμε τὸν «κόσμον» τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας, τῆς τεχνικῆς κ.τ.λ. Τὸν «κόσμον» ὡς φαινόμενο πολιτισμοῦ. Ἐννοοῦμε τὸ νόημα ποὺ ἔχει ὁ κόσμος, νόημα ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν σχέσι τοῦ «ἐγὼ» μὲ τὰ «γύρω» του. «Κόσμος» εἶναι καὶ τὸ σύνολον τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων καὶ τῶν εἰκόνων, τῶν κρίσεων, τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν πράξεων τοῦ καθενός. Καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ κόσμου εἶναι ἓνα καθαρὸ πνευματικὸ φαινόμενο, ὑπάρχει ὡς πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ σχέσις τοῦ «ἐγὼ» μὲ τὰ «γύρω» του. Καὶ ἡ κατώτατη μορφή πνευματικῆς, ψυχικῆς καὶ τεχνικῆς ζωῆς τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου εἶναι καὶ αὐτὴ «κόσμος». Ὅταν ἐδῶ λέμε «κόσμον» ἐννοοῦμε κάθε εἶδος σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ «γύρω» του, κάθε τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖον ὑπάρχουν τὰ «γύρω» γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Κάθε τι ποὺ ἔχει νόημα εἶναι στοιχεῖο τοῦ «κόσμου». Τὰ «γύρω» δὲν εἶναι μόνον ἡ φύσις. Εἰς τὰ «γύρω» ἀνήκει καὶ ἡ ἱστορία, εἰς τὰ «γύρω» ἀνήκει καὶ κάθε τι ποὺ μέσα στὸν ἄνθρωπο γίνεται «ἀντικείμενο» τῆς συνειδήσεως, τὰ πάθη, οἱ ὁρμῆς, τὰ συναισθήματα κλπ. Γενικὰ τὰ «γύρω» εἶναι κάθε τι ποὺ τόχει ἡ συνείδησις ἀπέναντί της, κάθε τι ποὺ τὴν ἀπασχολεῖ.

τική Ισορροπία. Καὶ δὲν ἔχει σημασία διότι ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου, μὰ καὶ ὁ νόμος τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, εἶναι νὰ ἰδρῦη νέα βαθύτερη σχέσι μετὰ τὰ «γύρω» του πού νὰ τοῦ ἐξασφαλίζει καὶ στερεότερην ἰσορροπία.

4. Ἡ σειρά τῶν μυθολογικῶν συστημάτων ὡς ἐμβάθυνσις τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν κόσμον. Τί σημασία ἔχει ἂν στὴν διαδρομῆ τῶν καιρῶν ἀλλάξαν τὰ μυθολογικὰ συστήματα, ἀφοῦ σὲ κάθε σύστημα ὑπῆρχεν ἡ πνευματικὴ κυριαρχία τοῦ περιβάλλοντος, καὶ συνεπῶς ὁ ἀνθρώπος εὗρισκε τὴν βεβαιότητα πού ἐχρειάζονταν γιὰ νὰ ζήσει πνευματικά; καὶ ἀφοῦ τῷ ὄντι ἀπὸ τὸ ἓνα σύστημα ὡς τὸ ἄλλο ὑπῆρχε προφανῶς μιὰ ἐμβάθυνσις εἰς τὸ «ἐγὼ» καὶ εἰς τὸν «κόσμον»; Διότι αὐτὸ εἶναι ἀναμφισβήτητο καὶ αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει, ὅταν ἐξετάσομε τὰ πράγματα φιλοσοφικά, ὅτι ὅσο ἀπομακρύνεται ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὶς πρῶτες δοκιμὲς πού ἔκαμε γιὰ νὰ ἰσορροπήσῃ πνευματικά μετὰ τὰ «γύρω» του, γιὰ νὰ βρῇ μιὰ μορφὴ συνειδητῆς ζωῆς, τόσο ἐμβαθύνει εἰς τὸν ἑαυτό του, καὶ μ' αὐτὸ στὰ «γύρω» του, ἀφοῦ τὸν ἑαυτόν του τὸν βλέπει μονάχα στὴν προᾶξι του, ἡ δὲ προᾶξις του ἀφορᾷ τὰ «γύρω» του.

Καὶ γιὰ νὰ περιορισθοῦμε στὴν μυθολογία ἡ ὁποία εἶναι ἓνας καθαρὸτατος καθρέφτης τῆς πάλης αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐξουσία ἐπὶ τοῦ κόσμου, λέμε ὅτι οἱ ἀγῶνες πού γίνονται μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ πού στὰ μυθολογικὰ συστήματα μᾶς παρουσιάζονται ἀντικειμενικά, καὶ ἀποκομμένα ἀπὸ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι στὸ βάθος ἀγῶνες μεταξὺ ἀνθρώπων, εἶναι ἀγῶνες πού γίνονται μέσα στὴν συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου καὶ πού κατόπιν σὲ μᾶς πού τὰ βλέπομε ὅλα ἀπὸ μακρὸν μᾶς φαίνονται ἄσχετοι πρὸς τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ὁ Κρόνος ἐκθρονίζει τὸν Οὐρανὸ καὶ κατόπιν ὁ Ζεὺς ἐκθρονίζει τὸν Κρόνον, αὐτὸ δὲν σημαίνει κάτι πού γίνεται ἔξω ἀπὸ τὴν συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ συνείδησις πού ἐκθρονίζει ἓνα παλῆθ θεὸ καὶ ἐνθρονίζει ἓνα καινούργιο. Μιὰ παλῆθ μορφὴ πνευματικῆς ζωῆς ὑποχωρεῖ μπροστὰ σὲ μιὰ καινούργια πού δὲν εἶναι βέβαια ἄσχετη μετὰ τὴν προηγούμενη, ἀλλὰ βγαίνει γεννητικὰ ἀπὸ τὴν πρώτη· ἡ μία γεννάει τὴν ἄλλη· ὁ Κρόνος εἶναι γιὸς τοῦ Οὐρανοῦ· καὶ ἀκριβῶς ὁ Οὐρανὸς τὸ βρίσκει ἀπὸ τὸν γιὸς του τὸν Κρόνον.